

กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในพระปฐมสมโพธิกถา

The Strategies of Language Usage for Unraveling Situations in Pathamasambodhikathā

พินพนธ์ คงวิจิตร / Pinpon Kongwijit¹

ธนพล มะโนเกียง / Thanapol Manokieng¹

สิริกุล ยีรงค์ / Sirikun Yirong¹

พັນปสา พรหมมา / Panpasa Promma¹

พัชรพร พวงพูล / Patcharaporn Poungpool¹

ภูริศิริ อมรศิริอาภรณ์ / Purisiri Amornsiriapron¹

Received: Feb. 23, 2024 Revised: Apr. 18, 2024 Accepted: Jun. 6, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในพระปฐมสมโพธิกถา การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้กระบวนการการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการศึกษาและวิเคราะห์พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับกรมการศาสนา พ.ศ. 2505 ทั้งหมด 29 ปริเฉท

ผลการวิจัยพบว่า กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ที่ปรากฏในพระปฐมสมโพธิกถา มีทั้งหมด 10 กลวิธี ได้แก่ 1) การแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผล 2) การเปรียบเทียบให้เห็นภาพ 3) การใช้คำถามให้คิด 4) การแสดงข้อดี 5) การปลอบโยน 6) การให้คำมั่นสัญญา 7) การใช้คำสั่ง 8) การกล่าวใจความซ้ำเติม 9) การเสนอแนะ และ 10) การดำเนิน ทั้งนี้ในแต่ละกลวิธี

¹คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹Faculty of Education, Silpakorn University

สามารถพบกลวิธีการใช้ภาษาได้มากกว่าหนึ่งกลวิธี สำหรับกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ที่พบมากที่สุด ในพระปฐมสมโพธิกถา คือ กลวิธีการแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผล ซึ่งกลวิธีดังกล่าวช่วยให้ผู้ฟังได้ตระหนักและเกิดกระบวนการคิด อีกทั้งการใช้คำพูดที่ประกอบด้วยเหตุและผลยังทำให้ผู้พูดนั้นมีความน่าเชื่อถือ ทำให้ผู้ฟังได้ฉุกละหุกคิดและปฏิบัติตามที่ผู้พูดต้องการ จึงสามารถทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งหรือความเดือดร้อนนั้นคลี่คลายลงได้ นอกจากนี้ พระปฐมสมโพธิกถายังเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้ผู้อ่านได้รับหลักปฏิบัติที่ดีและมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ผู้แต่งจึงเลือกใช้กลวิธีการแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลมากที่สุด เพื่อนำเสนอให้ผู้อ่านได้เห็นว่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนดำรงชีวิตด้วยหลักของความเป็นเหตุและผล อีกทั้งการใช้เหตุผลยังสอดคล้องกับคำสอนในพระพุทธศาสนา คือ ปฏิจจสมุปบาท และสัปปุริสธรรม 7 ซึ่งสอนให้เป็นผู้ที่ใช้เหตุและผลในการดำเนินชีวิต

คำสำคัญ : กลวิธีการใช้ภาษา การคลี่คลายสถานการณ์ พระปฐมสมโพธิกถา

Abstract

This article aimed to study the strategies of language usage for unraveling situations in Pathamasambodhikathā. This research employed content analysis by studying and analyzing Pathamasambodhikathā, written by Somdej Phra Maha Samana Chao Krom Phra Paramanujitajinorasa, Department of Religious Affairs Edition, 1962, totaling 29 sections.

It was found that there were 10 strategies of language usage for unraveling situations: 1) expressing facts by reasoning 2) using analogies 3) questioning to encourage thinking 4) showing the pros 5) offering consolation 6) making promises 7) making commands 8) reiterating 9) making suggestions and 10) making reproaches. More

than one strategy can be found in each situation. The most frequently used strategy of language usage for unraveling situations in Pathamasambodhikathā was expressing facts by reasoning which helped listeners to aware and encouraged their thinking process. Furthermore, giving reasons made the speaker reliable, making the listeners think carefully and follow what the speaker wanted, thus it could make the situation unravel. Since, Pathamasambodhikathā was a religious literature which aimed to provide readers with good practices and faith in Buddhism, the author chose to express facts by using reasoning most frequently to present that Buddhism teaches people to live their lives based on the principles of cause and effect. In addition, reasoning is consistent with the teachings of Buddhism such as Paticcasamuppāda and Sappurisa Dhamma that teach people to use reasons in their lives.

Keywords : language usage strategy, unraveling situations, Pathamasambodhikathā

บทนำ

พระปฐมสมโพธิกถาเป็นบทพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่นิพนธ์ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและถือได้ว่าเป็นผลงานชิ้นสำคัญในสมัยนั้น เนื่องด้วยมีความดีเด่นปรีศนาทางธรรมและทางวรรณศิลป์ โดยพระปฐมสมโพธิกถานับได้ว่าเป็นวรรณคดีที่อุดมไปด้วยหลักธรรมและแนวคิดทางธรรม ซึ่งสอดคล้องกับ น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2529, น.91-95) ที่กล่าวเกี่ยวกับลักษณะเด่นของพระปฐมสมโพธิกถา อีกประการหนึ่งสรุปได้ว่า เป็นวรรณคดีที่อุดมไปด้วยหลักพุทธธรรม มีอรรถรสและสาระชั้นนอภิธรรม คือ ธรรมะชั้นสูงที่มุ่งโน้มน้าวจิตใจคนให้เกิดความเสื่อมใสในองค์พระศาสดาหรือพระพุทธศาสนา และถือได้ว่าเป็นหนังสือที่อ่านวยประโยชน์

อย่างสูงทั้งทางศาสนาและวรรณคดี อีกทั้งพระปฐมสมโพธิกถายังมีความดีเด่นทางด้านวรรณศิลป์ในด้านของการเลือกสรรคำที่สละสลวย และสร้างจินตภาพให้แก่ผู้อ่าน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาทรวิภย์ ศิริ, บุปผา บุญทิพย์, สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ และพรชัย หะพินรัมย์ (2565, น.45) ที่ได้ศึกษาเรื่องสัญลักษณ์เชิงปริศนาธรรมในพระปฐมสมโพธิกถา ผลการศึกษาพบว่าพระปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่ประกอบไปด้วยวรรณศิลป์ทางภาษาบรรยายเรื่องราวในลักษณะเชิงสุนทรียภาพ ประกอบกับการเรียบเรียงถ้อยคำให้มีเสียงเสนาะ สละสลวย ประณีต งดงาม จนก่อเกิดอรรถรสทางภาษา และก่อเกิดอารมณ์อันหลากหลาย ครบทุกรส ตามหลักแห่งอรรถศาสตร์

กลวิธีการใช้ภาษาในพระปฐมสมโพธิกถาที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง คือ การใช้ภาษาในการคลี่คลายสถานการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นในเรื่อง เนื่องจากสถานการณ์ที่ทำให้เกิดการใช้ภาษาลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่ในเกือบทุกปริจเฉท ทั้งนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีการร้อยเรียงภาษาด้วยถ้อยคำสำนวนในการคลี่คลายสถานการณ์อย่างหลากหลายและแตกต่างกันไปตามชนิดของสถานการณ์ สอดคล้องกับ สิทธิธรรม อ่องวุฒิวัฒน์ (2558) ที่ได้ศึกษาการแสดงความเห็นแย้งของผู้พูดภาษาไทยและพบว่าชนิดของสถานการณ์การสนทนาเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเลือกใช้กลวิธีทางภาษาในการแสดงความเห็นแย้ง โดยในสถานการณ์ความขัดแย้งหรือความเดือดร้อนส่วนใหญ่ เมื่อมีการใช้กลวิธีทางภาษาต่าง ๆ เพื่อคลี่คลายนั้นก็มักจะสามารคลี่คลายสถานการณ์ลงได้ แสดงให้เห็นถึงความน่าสนใจของกระบวนการในการตัดสินใจใช้ภาษาที่ลึกซึ้ง การศึกษาในลักษณะนี้สอดคล้องกับดวงมน จิตรจันทน์ (2540, น.185-187) ที่ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ของเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาไว้ว่า จุดมุ่งหมายของเรื่องพระปฐมสมโพธิกถามีใช้การเล่าเรื่องพุทธประวัติ แต่เป็นการให้การรับรู้ทางความหมายอันลึกซึ้งของพุทธประวัติผ่านกระบวนการตัดสินใจและพฤติกรรมต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า ผู้นิพนธ์จึงต้องอาศัยกลวิธีทางภาษาโดยเลือกคำมาใช้เพื่อให้เกิดความหมายชัดเจนและลึกซึ้งมากที่สุด ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่าผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการสื่อสารทางภาษาอย่างไรบ้าง

เพื่อให้สถานการณ์ความขัดแย้งหรือความเดือดร้อนบางประการของแต่ละสถานการณ์ได้คลี่คลายหรือยุติลง โดยผลการศึกษาดังกล่าวจะสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งในชีวิตประจำวันได้ ดังที่ ชาญวิทย์ เยาวฤทธา (2561, น.99) ได้กล่าวเกี่ยวกับกลวิธีทางภาษา สามารถสรุปได้ว่า กลวิธีทางภาษาสะท้อนลักษณะการสื่อสารที่หลากหลายในสังคม ขณะเดียวกันก็สะท้อนความคิดความรู้สึกของคนในสังคมผ่านการกล่าวถ้อยคำของผู้ใช้ภาษาได้ ดังนั้น การศึกษากลวิธีทางภาษาจึงมีเพียงแต่ได้ประโยชน์เฉพาะการบันทึกรูปแบบการใช้ภาษา แต่ยังเป็นหนทางนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้านการสื่อสารระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่ผู้สื่อสารต้องการแสดงวัฒนธรรมที่แสดงความรู้สึกด้านลบและอาจกระทบต่อความรู้สึกของผู้ฟัง เช่น การแสดงความไม่พอใจ การบริภาษ ฯลฯ กล่าวคือ การศึกษาแสดงให้เห็นกลวิธีทางภาษาและสะท้อนความคิดของผู้ใช้ภาษากลุ่มต่าง ๆ ผ่านกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์เจตนาในบริบทที่หลากหลาย ผลการศึกษาจึงเป็นประโยชน์ต่อการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันหรือต่อการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

จากการสืบค้นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในงานวรรณกรรมนั้นพบว่า ยังไม่มีงานวิจัยใดที่ศึกษาในเรื่องดังกล่าวโดยตรง ดังนั้นการศึกษาวิจัยนี้ จึงมุ่งศึกษาการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ที่พบในพระปฐมสมโพธิกถา โดยจัดหมวดหมู่ลักษณะกลวิธีที่พบและระบุเหตุผลที่ผู้แต่งได้เลือกใช้ภาษา เพื่อให้เข้าใจเจตนาต่าง ๆ ตามแต่ละสถานการณ์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในพระปฐมสมโพธิกถา

ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับกรมการศาสนา พ.ศ. 2505 ทั้งหมด 29 ปริเฉท

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในพระปฐมสมโพธิกถา โดยมีวิธีการศึกษาตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระปฐมสมโพธิกถา และกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์
2. รวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากพระปฐมสมโพธิกถา ทั้งหมด 29 ปริเฉท
3. วิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยศึกษาและจัดประเภทกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในพระปฐมสมโพธิกถา จากนั้นวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในพระปฐมสมโพธิกถาตามประเภทต่าง ๆ
4. นำเสนอผลการวิเคราะห์ ผู้วิจัยเรียบเรียงข้อมูล และนำเสนอผลการวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา
5. สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ในพระปฐมสมโพธิกถา ผู้วิจัยพบกลวิธีการใช้ภาษาทั้งหมด 10 กลวิธี ดังนี้

1. การแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผล คือ กลวิธีที่ผู้พูดใช้เหตุผลประกอบการอธิบายหรือบอกเล่าเรื่องราวและประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจถึงเหตุผลหรือสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างกระจ่างแจ้ง ทั้งนี้การมีเหตุผลประกอบในการพูดช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของผู้พูด อีกทั้งมีส่วนช่วยให้ผู้ฟังคล้อยตามและปฏิบัติตามที่ผู้พูดต้องการ สามารถเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับนายฉันทะที่ต้องการออกบวชตามพระองค์ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 7 ทุรกิรียาปริวรรต

จึงตรัสตอบว่า ผิวท่านมีความเสนาหาในเราโดยสัตย์สุจริตแล้ว
ก็จงกลับไปกราบทูลสาสน์ดังเราสั่งฉะนี้ ผิวบมิได้กลับไปกราบทูล
ให้ทราบเหตุ เห็นว่าองค์สมเด็จพระปิตุเรศแห่งเรา ก็จะทรงกำสรด
แสนสุดเศร้า ด้วยนิพนธ์เสนาหา พระหทัยจะถึงภินทนาชนมพินาศ
ทั้งสมเด็จพระมาตุจฉาหาปชาบดีโคตมีแลนางชลบทกัลยาณียโสธร
พิมพา ก็จะมีพระโศกาตูลรภาพถึงทุกข์ทำลาย เมื่อสองกษัตริย์
วอดวายพระชนมชีพแล้ว โฉนเลยพระลูกแก้วราหุลราชกุมาร
จะดำรงชนมวัฒนาการอยู่ได้ ก็จะมีถึงชีวาตมประลัยทั้งสิ้น
ด้วยกัน ...

พลันเมื่อนายฉันทะได้ฟังพระราชบริหารดังนั้น ... จึงทูลรับ
ปฏิญาณว่า ข้าแต่พระลูกเจ้าข้าพระพุทธเจ้าจะกลับไปตามกระแส
พระศาสน์สั่งบัดนี้ แล้วขอศีลลงกับพระบงกชบาทยุคลมีหน้า
อันนงไปด้วยอัสสุลธรรมาโศกาพิลาป ... แล้วถวายอภิวาทบังคม
ลาอุษฐานการกระทำประทักษิณพระมหาสัตว์สี่นาร 3 รอบ
แล้วถือเอาห่อเครื่องประดับปรารภจะกลับไป

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.127-128)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่า เป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้า
ในการคลี่คลายสถานการณ์ที่นายฉันทะต้องการออกบวชตามพระองค์
พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้กลับเมือง ด้วยการกล่าวถึงเหตุผลที่นายฉันทะควรปฏิบัติ
ตามคือหากนายฉันทะออกบวชและไม่กลับเมือง พระเจ้าสุทโธทนะ
พระนางมหา-ประชาบดี พระนางพิมพา ก็จะมีโศกเสียใจ หากพระเจ้า
สุทโธทนะ พระนางมหาประชาบดีสิ้นพระชนม์แล้วพระราหุลจะยังพระชนม์ได้
อย่างไร ซึ่งคำพูดของพระพุทธเจ้าที่นำเหตุผลมาอ้างนี้ช่วยคลี่คลายสถานการณ์ได้
กล่าวคือ สุตทายนายฉันทะยอมกลับเมืองตามที่พระพุทธเจ้าต้องการ

2. การเปรียบเทียบให้เห็นภาพ คือ กลวิธีที่ผู้พูดใช้การเปรียบเทียบว่า สิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพชัดเจนและคล้อยตาม ทั้งนี้เห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่พระสงฆ์ทั้งหลายไม่เข้าใจในตัวพระนันท (นันทะ) จึงได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 19 สักยบรรพชาปริวรรต

จึงมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ดูกุรสงฆ์ทั้งปวงในวันก่อน ๆ นั้น
อัฐภาพแห่งนทภิกขุ ดุจเรือนอันมุงหลังคาปมิดี กาลบัดนี้อัฐภาพ
แห่งนทภิกขุ ดุจเรือนอันมุงหลังคาดีแล้ว จำเดิมแต่ภิกษุนนทได้
เห็นนางฟ้า ก็พยายามเพื่อจะให้ถึงซึ่งที่สุดแห่งบรรพชิตกิจ บัดนี้
ก็บรรลุแล้ว

...พระภิกษุทั้งหลายก็บรรลุพระอริยมรรคผลต่าง ๆ

มีพระโสดาปัตติผลเป็นต้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.349-350)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่า เป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้า ที่ใช้คลี่คลายสถานการณ์โดยการเปรียบเทียบให้เห็นภาพ เนื่องจาก ในสถานการณ์นี้เป็นสถานการณ์ที่พระสงฆ์ทั้งหลายไม่เข้าใจในตัวพระนันท (พระนันทะ) คิดว่าพระนันทนั้นเป็นคนกลับลอก พระพุทธเจ้าจึงใช้กลวิธี การเปรียบเทียบ เพื่อให้พระสงฆ์ทั้งหลายเห็นภาพ โดยการใช้เปรียบเทียบ ที่ใกล้ตัว คือ เปรียบเทียบตัวของพระนันทกับเรือน (บ้าน) ว่าเมื่อก่อนพระนันท เหมือนกับบ้านที่ยังมุงหลังคาไม่เสร็จ แต่มาบัดนี้พระนันทตัดซิงกิเลสได้แล้ว ก็เหมือนบ้านที่มุงหลังคาเสร็จแล้วนั่นเอง และเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ พระสงฆ์ ทั้งหลายก็บรรลุพระโสดาปัตติผล สถานการณ์ก็คลี่คลายในที่สุด

3. การใช้คำถามให้คิด คือ กลวิธีที่ผู้พูดใช้การถามคำถามในระหว่าง การสนทนา โดยเป็นการถามเพื่อให้ผู้ฟังได้ขบคิดและเตือนสติเกี่ยวกับสิ่งที่ตน กำลังกระทำอยู่ โดยการใช้คำถามให้คตินั้นปรากฏทั้งคำถามที่ต้องการคำตอบ และคำถามเชิงวาทศิลป์ ทั้งนี้การใช้คำถามที่ต้องการคำตอบสามารถเห็นได้จาก

ตัวอย่างสถานการณ์ที่พระยามารต้องการไล่พระพุทเจ้าออกจากบัลลังก์ที่ประทับอยู่ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริเฉทที่ 9 มารวิไชยปรีวรต

เมื่อได้ทรงสดับจึงตรัสถามว่า ดูราพระยามาร คำของท่าน เจริจาตั้งนี้จริงหรือประการใด ดูก่อนพระสิทธิธตะ เราเจริญนี้เป็นคำจริง จึงตรัสถามว่า ใครเป็นสักขีพยานของท่าน พระยามารก็แลดูบริษัของตนแล้วตอบว่า ชนทั้งนี้เป็นสักขีพยานของเรา เหล่ามารพลทั้งหลายก็ร้องกราบทูลรับสมอ้างว่า บัลลังก์นี้เกิดขึ้นด้วยบุญของพระองค์ เมื่อพระมหาบุรุษได้ทรงสดับได้ตรัสซักว่า ดูก่อนมาร บัลลังก์เกิดขึ้นในสถานที่นี้ มีมาแต่ก่อนแลหรือ พระยามารก็กล่าวปฏิเสธว่า แต่ก่อนมิได้มี...

...แลพระยามารอิราชก็กลัวพระเดชขารมีปราศจากที่พึ่ง ที่พำนักนี้ ซ่อนเร้นให้พินภัยหลุทัยที่อระทสลดสังเวช

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.176-182)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่า เป็นการใช้ภาษาของพระพุทเจ้าในการคลี่คลายสถานการณ์ที่พระยามารต้องการไล่พระองค์ออกจากบัลลังก์ ด้วยการใช้คำถามที่ต้องการคำตอบ โดยคำถามแรก คือ คำของท่านเจริญจาตั้งนี้จริงหรือประการใด เป็นการถามเพื่อเน้นย้ำความแน่ใจถึงข้ออ้างที่พระยามารอ้างว่าพลมารเป็นพยานว่าบัลลังก์เป็นของตน และคำถามที่สอง คือ บัลลังก์เกิดขึ้นในสถานที่นี้มีมาแต่ก่อนแลหรือ เป็นการถามเพื่อให้พระยามารได้ถุกคิดเกี่ยวกับข้ออ้างของตนเอง สุดท้ายพระยามารก็ต้องพ่ายแพ้ให้แก่ขารมีของพระพุทเจ้า

ส่วนการใช้คำถามเชิงวาทิลป์สามารถเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่พระบิดาของยสกุลบบุตรจะให้อยสกุลบตรกลับเมือง แต่พระพุทเจ้าได้กล่าวให้คิดเสียก่อน ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 14 ยสบรรพชาปริวรรต

พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ดูกรคฤหบดี ท่านมีจิตสำคัญประการใด ยสกุบุตรนี้เฝ้าว่าได้บรรลุพระอรหัตตขจัดเสียซึ่งกองกิเลส ยังเห็นควรจะปริวรรตสู่คฤหัสถ์หินเพศ บริโภคคามคุณตุจกัลก่อนอยู่หรือประการใด ข้าแต่พระบรมโลกุตมาจารย์ ซึ่งจะแปรเป็นเช่นพระพุทธบริหานนั้นมิได้มี จึงตรัสว่า ดูกรคฤหบดี บัดนี้ยสกุบุตรก็บรรลุพระอรหัตตขจัดเสีย ซึ่งกองกิเลส บาปธรรม รำงับดับสูญสิ้นจากสันดานแล้ว ซึ่งจะปริวรรตคฤหัสถ์ หินเพศ บริโภคคามคุณตุจแต่ก่อนอีกนั้นหามิได้เป็นแท้ ข้าแต่พระสุตอันว่าโลกุตตราภ อ้ายยสกุบุตรได้เป็นลาภอันประเสริฐแล้ว ผิดนั้นขออาราธนาพระพุทธสรรเพชญ์เสด็จเข้าไปฉันภัตตาหาร ในนิวาสณสถานแห่งข้าพระองค์กับด้วยพระยสเปนปัจฉาสมณ เพื่อจะให้เปนบุญโกฏฐาสแก่ข้าพระบาทในวันนี้ สมเด็จพระชินสีห์ ก็ทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุสนิภาพ มหาเศรษฐีทราบแล้วก็ อุฏฐาการจากอาสน์ ถวายอภิวาทแล้วกระทำประทักษิณ สิ้น ตติยวาร ก็นิวัตนาการยังนิเวศแห่งตน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.255-256)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้า ในการคลี่คลายสถานการณ์ที่เศรษฐีผู้หนึ่งจะชวนให้ยสกุบุตรกลับเมือง แต่ยสกุบุตรได้บรรลุธรรมแล้วนั้น ด้วยการใช้คำถามเชิงวาทศิลป์เพื่อให้เศรษฐีผู้นั้นได้คิดตาม หรือเป็นการทบทวนในสิ่งที่เขานับว่า ปัจจุบัน และใช้คำถามวาทศิลป์เพื่อยืนยันว่าไม่ได้เห็นด้วยกับสิ่งที่เศรษฐีกำลังกระทำ จนทำให้เศรษฐีคล้อยตามและนิมนต์ให้พระพุทธเจ้าไปฉันภัตตาหารต่อไป

4. การแสดงข้อดี คือ กลวิธีในการใช้คำพูดด้วยการแสดงให้เห็นถึง ข้อดีของการกระทำ เพื่อให้ผู้ฟังได้คิดและให้ความร่วมมือในสิ่งที่ต้องการให้ ปฏิบัติตาม โดยสามารถเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่พญาม้ากัณฐกะเศร้า ที่จะต้องจากพระพุทธเจ้ากลับเมืองหลังจากที่ออกผนวช ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 7 ทุรกิรียาปริวรรต

แล้วดำรัสสุนทรภะเกล้าโลมเอาใจว่า “ดูก่อนพ่อกัณฐกะหัยราช ท่านได้เป็นยานพาหนะพาอาตมาออกสู่หมากินะขมณณ์ อย่าด่วนเดือดร้อนอารมณ์ทุกขโหมันส์ อาตมาก็ค้ำนิงอยู่ว่า ถ้าได้ตรัสแก่ พระสัพพัญญุตญาณ ก็จะทำปฏิการสนองคุณแก่ท่าน ท่านจงบำรุงรักษาชีวิตไว้ทำอาตมาก่อน ระวังเสียซึ่งอาวณวิโยคทุกขในครานี้” แล้วก็ส่งกัณฐกะภาชีไปด้วยนายฉันทนะ แลนายฉันทนะก็จึงพระยาม้ามาตามทางม้านั้นก็ผินหน้ากลับมาดูพระภักตร เฟงพิศจนลับเนตรพันเชตรัทศนวิสัย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.129)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้าในการคลี่คลายสถานการณ์ที่พญาม้ากัณฐกะเศร้าโศกเสียใจที่จะต้องจากพระพุทธเจ้ากลับเมืองหลังจากที่ออกผนวช ด้วยการแสดงให้เห็นถึงข้อดีของม้ากัณฐกะที่ได้เป็นราชพาหนะทรงของพระพุทธเจ้าในการออกผนวช เพื่อให้ม้ากัณฐกะเกิดความภูมิใจในตนเอง ไม่เกิดความทุกข์ และรักษาชีวิตของตนเพื่อรอพระองค์ตรัสรู้ พญาม้ากัณฐกะจึงยอมไปกับนายฉันทนะ

5. การปลอบโยน คือ กลวิธีที่ผู้พูดกล่าวเอาอกเอาใจเพื่อให้คลายจากอารมณ์ขุ่นหมอง ซึ่งการปลอบโยนสามารถเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่พระอานนท์ร้องไห้เสียใจที่พระพุทธเจ้ากำลังจะดับขันธปรินิพพานดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 26 มหานิพพานสูตรปริวรรต

“พระอานนท์ไปยืนเหนี่ยวกลอนทวาร ร้องให้อยู่วิหารที่พื้น” จึงตรัสใช้พระภิกษุสงฆ์ให้ไปหาพระอานนท์มา แล้วก็มีพุทธภูฏาตรัสว่า อานนท์ อย่าเศร้าโศกปริเทวนาการบมิสมควร ตถาคตก็ได้เทศนาแก่ท่านแล้วว่า ธรรมดาสังขารธรรมทั้งหลายย่อมพลัดพรากปราศจากที่รักที่ชอบใจถึงซึ่งวิปริณามธรรมมิได้

เพียงแท้ แลอานนท์ก็เป็นผู้อุปถัมภ์ตลอดกาลช้านาน กิริยาที่ได้กระทำไว้ปฏิบัติพระศาสดาจารย์ปานดุจถาตาคิด ซึ่งจะไม่มีความผิดอะไรนั้นหาพบมิได้ แลอานนท์ก็มีบุญสมภารจะได้กระทำสิ่งสมไว้ในอดีตกาลก่อน อย่าทุกข์ร้อนโหม่นสงอุสาหประกอบซึ่งความเพียรอย่าพึงประมาท ไม่ช้าก็จะมีสันดานปราศจากอาสวะจะบรรลुพระอรหัตในกาลเมื่อกระทำปฐมสังคายนาเป็นแท้ มีพุทธปฏิมาตรัสพยากรณ์ทำนายแลแล้วโลมพระอานนท์ด้วยประการดังนี้

...ยังโศกาแห่งชนทั้งหลายให้ค่อยรำงับบรรเทา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.490-496)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้าที่ใช้คลี่คลายสถานการณ์เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่าพระอานนท์ร้องไห้คร่ำครวญ เพราะพระพุทธเจ้ากำลังจะดับขันธปรินิพพานด้วยเพราะพระอานนท์เป็นพระอุปัชฌาผู้ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าที่สุด ทั้งยังไม่บรรลुเป็นพระอรหันต์ จึงไม่แปลกที่พระอานนท์จะเสียใจ พระพุทธเจ้าจึงคลี่คลายสถานการณ์ด้วยการใช้ภาษาปถอบโยนว่าอย่าโศกเศร้าไปเลยและทำนายว่าอีกไม่นานพระอานนท์จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพื่อให้พระอานนท์คลายจากอารมณ์ขุ่นมัวและความโศกเศร้าเสียใจ หลังจากพระอานนท์ได้รับคำปถอบโยนจากพระพุทธเจ้าก็เริ่มบรรเทาความโศกเศร้าลงไปได้

6. การให้คำมั่นสัญญา คือ การแสดงเจตนาของผู้พูดว่าจะให้สิ่งตอบแทนหรือทำตามที่ได้สัญญาไว้เมื่อเป็นผลสำเร็จ ซึ่งการให้คำมั่นสัญญาสามารถเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่พระยามารมาขอให้พระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานในเวลานี้ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 26 มหานิพพานสูตรปวิวรรต

กาลนั้นพระชินสีห์ได้ทรงเสาวนาการซึ่งคำพระยามาร
มาราบทูล จึงตรัสห้ามว่า “ดูกรมารผู้โง่บาปต่อเมื่อใดสาวก
ทั้งหลายของตถาคต คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา เปนพหูสูตร
อันฉลาด อาจทรงไว้ได้ซึ่งพระธรรมวินัย แลปฏิบัติศึกษาเล่าเรียน
บอกกล่าวสืบต่อกันไป แลสำแดงธรรมเทศนาโปรดเวณียนิกรสัตว์
เทพยตามนุษย์ ให้สำเร็จมรรคผลพระอมตมหานิพพานได้
ยังศาสนมัคพรหมจรรย์ ให้แผ่ไพศาลไปทั่วโลกธาตุกาลเมื่อใดแล้ว
ตถาคตจึงรับอาราธนาท่านเข้าสู่พระนิพพานในกาลเมื่อนั้น.
ตรัสห้ามมิได้รับนิมนต์พระยามารด้วยประการฉะนี้
...แล้วก็อันตรธานจากสถานที่นั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.468)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้าที่ใช้
คลี่คลายสถานการณ์ที่ปฏิเสธพญามารอย่างตรงไปตรงมาเพื่อให้พญามาร
ถอยร่นไป รวมถึงให้คำมั่นสัญญาว่าเมื่อมีสาวก คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก และ
อุบาสิกาดำรงซึ่งหลักธรรมคำสอนและเผยแผ่หลักธรรมคำสอนอย่างมั่นคงแล้ว
พระพุทธองค์จะปรินิพพาน ด้วยคำมั่นสัญญาอันหนักแน่นทำให้พญามาร
ไม่สามารถต่อรองและต้องถอยร่นจากไป

7. การใช้คำสั่ง คือ กลวิธีในการใช้คำพูดเพื่อให้ผู้ฟังปฏิบัติตามที่ตน
ต้องการ โดยการใช้คำพูดที่หนักแน่น มักใช้คำว่า จง ซึ่งสามารถเห็นได้จาก
ตัวอย่างสถานการณ์ที่ติดตามทั้งสามม่าย่วยให้พระพุทธเจ้าเกิดระคะ ดังบท
ประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 11 โพธิสัพพัญญูปริวรรต

ในลำดับนั้น พระภควันตบพิตรจึงมีพระพุทธปฏิภาตรัส
ขับนางมาริตาทั้งหลายว่า ท่านจงหลีกออกไปเสียให้พ้นจากที่นี่
จะมากระทำเพียรพยายามในที่เฉพาะหน้าตถาคตมิสมควร

สมควรที่จะไปกระทำประโลมในที่เฉพาะหน้าแห่งบุรุษทั้งหลายอื่น ซึ่งราคะยังมิได้ขาดจากสันดานอันสรรพกิเลสมีราคะเป็นต้น ตถาคตมาละเสียสิ้นแล้ว ดังจะนำไปซึ่งตถาคตให้อยู่ในอำนาจแห่งตนได้...

...เมื่อมีพระพุทธปฏิมาตาสั่งดังนี้ นางมารธิดาทั้ง 3 ได้สดับ จึงกล่าวว่า คำซึ่งบิดาดำรัสนั้นเป็นความจริง อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว บุคคลผู้ใดในโลกจะพึงนำไปสู่อำนาจแห่งตนมิได้โดยแท้ แล้วก็พากันไปสู่สำนักพระบิดา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส, 2505, น.205-206)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่า เป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้าในการคลี่คลายสถานการณ์ที่ธิดามารสามนางมายั่วให้พระพุทธเจ้าเกิดราคะ แต่พระพุทธเจ้ากลับพูดโดยใช้คำสั่งให้นางทั้งสามไปให้พ้นจากที่นี่ สิ่งที่น่าทึ่งสามกระช้านั้นไม่ควร ควรไปกระทำต่อบุรุษผู้ยังมีราคะ สุดท้ายธิดามารทั้งสามก็ยอมกลับไปตามคำพูดของพระพุทธเจ้า

8. การกล่าวใจความซ้ำเดิม คือ กลวิธีการกล่าวย้ำประโยคที่มีความหมายเดิม ๆ เพื่อให้ผู้ฟังได้ขบคิด และเข้าใจสิ่งที่ต้องการจะสื่อ ทั้งนี้การกล่าวใจความซ้ำเดิมสามารถเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่มารเข้ามาก่อวุ่นพระพุทธเจ้า และยั่วชวนว่าพระพุทธเจ้าไม่มีทางที่จะหลุดพ้นบ่วงของมารไปได้ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 14 ยสบรรพพาปวิวรรต

ดูกรมารผู้มีสันดานอันลามก อันว่าบ่วงทั้งหลายใด เป็นของทิพย์ แลเป็นของมนุษย์ ตถาคตก็ปลดเปลื้องพ้นจากบ่วงทั้งปวงสิ้นแล้ว...

...กามคุณทั้งหลายคือรูป เสียง กลิ่น รส แลโณภูมิจัณณารมณ์ที่เป็นที่เจริญใจบรรดามีในโลก ตถาคตก็ปราศจากยินดีในกามคุณทั้ง 5 สิ้นแล้ว แลตถาคตก็ปลดเปลื้องพ้นจากพันธนาการ ดูกรมารผู้มี

จิตลามก ท่านจงไปเสียจากที่นี่เถิด ลำดับนั้นฝ่ายพระยามาร
ผู้มีสันดานเปนบาปทราบว่าพระสุคตรู้จักอาत्मแล้ว ก็บังเกิดทุกข์
โหม่นศอนตรธานไปจากที่นั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.259-260)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้าในการ
คลี่คลายสถานการณ์ที่มารกำลังมาก่อวุ่นพระพุทเจ้าโดยการใช้การกล่าวซ้ำ
ทำให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าได้มีการให้เหตุผลที่จะหักล้างคำพูดของมารตนนั้น
และกล่าววาจาอย่างตรงไปตรงมาในใจความเดียวกันถึง 2 ครั้งว่า ตถาคต
ปราศจากความยินดีในกามคุณทั้ง 5 สิ้นแล้ว ทำให้เห็นถึงความหนักแน่นใน
เหตุผลซึ่งทำให้สถานการณ์คลี่คลายลงได้ การกล่าวซ้ำจึงเป็นการเน้นย้ำให้เห็น
ถึงเจตนาที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงความหนักแน่นในเหตุผล

9. การเสนอแนะ คือ กลวิธีที่ผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังปฏิบัติตาม โดยใช้
การแสดงความคิดเห็นส่วนตัวอย่างมีเหตุผล เป็นการเสนอแนวทาง เพื่อให้ผู้ฟัง
ได้คิด คล้อยตาม และปฏิบัติตามข้อเสนอนั้น สามารถเห็นได้จากตัวอย่าง
สถานการณ์ที่พระมหากัสสปะเห็นอันตรายของการนำพระบรมสารีริกธาตุของ
พระพุทธเจ้าไว้ในโลก จึงตรัสแนะนำพระเจ้าอชาตศัตรูว่าให้นำไปฝังดินเสีย
ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 28 มารพันธปวิวรรต

กาลเมื่อพระสฤปปราญพระธาตุทั้งหลายประดิษฐาน
ในประเทศต่าง ๆ เสร็จแล้ว ลำดับนั้นพระมหากัสสปเถระเจ้า
พิจารณาเห็นว่า อันตรายแห่งพระบรมธาตุจะพึงมีในโลกภายหน้า
จึงเข้าไปสู่สำนักแห่งกรุงอชาตศัตรูราชแล้วถวายพระพรว่า
บพิตรควรจะพึงกระทำซึ่งธาตุนิธาน คือฝังพระธาตุไว้ในพื้น
ภูมิภาคจึงจะพ้นอันตรายทั้งปวง บรมกษัตริย์ก็รับคำว่า สาธุ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.522)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระมหากัสสปะในการคลี่คลายสถานการณ์ที่คิดว่าหากพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าอยู่ในครอบครองของผู้ใดจะทำให้เกิดอันตรายโดยพระมหากัสสปะได้เสนอแนะการกระทำของพระมหากัสสปะในลักษณะที่ทำให้ผู้ฟังนั้นคล้อยตาม เนื่องจากพระมหากัสสปะได้กล่าวแสดงความคิดเห็นของตนอย่างมีเหตุผลว่า บพิตรควรจะทำธาตุนิธาน คือฝังพระธาตุไว้ในพื้นภูมิภาคเสีย ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเข้าใจและปฏิบัติตาม จึงทำให้ไม่เกิดเรื่องอันตรายขึ้นในภูมิภาคนั้น

10. การดำเนิน คือ กลวิธีที่ผู้พูดกล่าวว่าด้วยการใช้คำดำเนินต่อผู้ฟัง ใช้คำในทางลบเพื่อต่อว่า ทำให้ผู้ฟังรู้สึกผิดหรือรู้สึกในเชิงลบ แต่ไม่หยาบคาย ทั้งนี้การดำเนินสามารถเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่ชฎิลมักถือตนว่าเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าพยายามเตือนด้วยการกระทำอยู่เสมอ แต่ชฎิลก็ไม่ยอมฟัง ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 15 อรุณเวลคมนปวิรรตคูกรชฎิล

ตัวท่านมิได้เป็นพระอรหันต์บรรลुพระอรหัต แลทางปฏิบัติของท่านที่จะเป็นทางมรรคผลก็มีได้มี โฉนท่านจึงถือตนว่าเปนอนรหันต์ดังนี้มีสมควรยิ่งนัก เมื่ออรุณเวลกัสสปะได้สดับพระพุทธฎีกา ก็ซบเศียรลงแทบพระบาทยุคลแล้ว กราบพูลว่า “ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค ข้าพระองค์จะขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระพุทธองค์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น.272)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระพุทธเจ้าในการคลี่คลายสถานการณ์ที่มีผู้ถือตนว่าตนเป็นพระอรหันต์ ซึ่งถือว่ามิทูลในตนเองสูง ทำให้พระพุทธเจ้าได้กล่าวในลักษณะติเตียน อาจเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าลงใช้การกระทำต่าง ๆ เพื่อให้ผู้นั้นถูกคิดขึ้นได้ แต่เมื่อไม่ได้ผลจึงใช้การพูดอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งเป็นไปในลักษณะของการดำเนิน ทำให้ชฎิลลดทิฐิลงและสถานการณ์ก็คลี่คลายลงได้ในที่สุด

นอกจากนี้ในบางสถานการณ์ยังสามารถพบกลวิธีการใช้ภาษาได้มากกว่าหนึ่งกลวิธี โดยเห็นได้จากตัวอย่างสถานการณ์ที่พระพุทธเจ้าพึ่งออกผนวชและยังเป็นพระโพธิสัตว์ พระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ก็เลื่อมใสและทรงเสนอจะยกพระราชสมบัติให้แก่พระโพธิสัตว์ ปรากฏกลวิธีการใช้ภาษา 2 กลวิธี คือ การแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผล และการเปรียบเทียบให้เห็นภาพ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปริจเฉทที่ 7 ทุรกิรียาปริวรรต

“พระองค์เสด็จมานี้เป็นศิริสวัสดิ์สุนทรภาพยิ่งนักแลตัวข้าพเจ้านี้ก็เปนอธิกฐนุสหายกับพระองค์มีนามว่าพิมพิสารราชเปนอิศราธิปัตย์ในประเทศทั้ง 2 คืออังคราษฎร์แลมคธราชย์ชนบทอันมีขอบเขตรัษฎนสีมาถึง 500 โยชน์ ข้าพเจ้าจะแบ่งไอสุริยสมบัติกับทั้งแคว้นแคว้นถวายพระองค์ประมาณกึ่งหนึ่ง เราทั้งสองสหายจะได้อยู่ครอบครองสมบัติแลเขตรัษฎนสีมาเปนผาสุกภาพด้วยกันในประเทศที่นี้” สมเด็จพระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับจึงตรัสตอบว่า “ขอบพระทัยบพิตรซึ่งมีจิตรกรุณาจะแบ่งสมบัติให้ แต่อาตมนี้มิได้เจตนาจะประโยชน์ด้วยกิเลส कामแลพัศตูกามทั้งหลายนั้นแลอาตมมละเสียซึ่งจักรพรรดิสมบัติ อันพลันจะมาถึงเงื้อมพระหัตถ์ดุจก้อนเขฬะอันถ่มจากพระโอษฐ์ เพราะปราณาพระบรมภักติสมโพธิจึงออกบรรพชา”

...แล้วพระเจ้าพิมพิสารก็ถวายบังคมลาคืนเข้าพระนคร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505, น. 136-137)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการใช้ภาษาของพระโพธิสัตว์ที่ใช้คลี่คลายสถานการณ์ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารเกิดความเลื่อมใสในตัวของพระโพธิสัตว์จนทรงเสนอยกราชสมบัติให้แก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงคลี่คลายสถานการณ์ด้วยการแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลโดยแสดงถึงเจตนารมณ์ของพระโพธิสัตว์ที่ตั้งใจออกผนวชโดยสละราชสมบัติมาแล้ว อีกทั้งเปรียบเทียบให้เห็นภาพว่า

ราชสมบัติก็เปรียบเหมือนก้อนน้ำลายที่ถ่มออกจากปากแล้ว พระโพธิสัตว์ไม่ต้องการอีกครั้งในเมื่อมีเจตนาอันแรงกล้าจะออกผนวชแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจึงเข้าพระทัยและถวายบังคมลาไปในที่สุด

สรุปและอภิปรายผล

จากผลการศึกษาและวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ พบว่ามีทั้งหมด 10 กลวิธี ได้แก่ (1) การแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผล (2) การเปรียบเทียบให้เห็นภาพ (3) การใช้คำถามให้คิด (4) การแสดงข้อดี (5) การปลอบโยน (6) การให้คำมั่นสัญญา (7) การใช้คำสั่ง (8) การกล่าวใจความซ้ำเดิม (9) การเสนอแนะ และ (10) การตำหนิ โดยบางสถานการณ์อาจพบได้มากกว่าหนึ่งกลวิธี สำหรับกลวิธีที่กวีได้นำมาใช้ในการคลี่คลายสถานการณ์มากที่สุดในเรื่อง คือ กลวิธีการแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผล ทั้งนี้กลวิธีดังกล่าวก็สามารถทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งหรือความเดือดร้อนยุติหรือคลี่คลายลงได้

กลวิธีการแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลถือเป็นกลวิธีหนึ่งที่สามารถสร้างสันติได้ ประกอบกับวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานั้นเป็นวรรณคดีศาสนา ซึ่งโดยปกติก็มีจุดมุ่งหมายให้ผู้อ่านได้รับหลักปฏิบัติที่ดีและมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงทำให้กลวิธีทางภาษาที่กวีเลือกใช้การแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลเป็นสิ่งที่สมเหตุสมผลและสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สอนให้คนใช้เหตุและผลในการดำเนินชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับปรีชา ช่างขวัญยืน (2524, น.17) ที่กล่าวสรุปว่า การใช้เหตุผลเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น และเกิดประโยชน์หากมนุษย์ไม่รู้จักที่จะใช้เหตุผล มนุษย์ก็ไม่แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน เหตุผลเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์รู้จักผิดชอบชั่วดีได้หากใช้เหตุผลในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม การใช้เหตุผลควรมีเกณฑ์เพื่อพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบอย่างมีสติ คิดถึงประโยชน์ทั้งของตัวเองและส่วนรวมเป็นหลักการอ้างเหตุผล

ความนิยมของกวีซึ่งคลี่คลายสถานการณ์โดยใช้กลวิธีแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลเกิดจากการที่การใช้เหตุผลนั้นสัมพันธ์กับการคิดและการใช้

สติปัญญา ถือเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้ฟังได้ตระหนักและเกิดกระบวนการคิด
สุดท้ายจึงสามารถยุติข้อขัดแย้งและคลี่คลายสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้โดยปรากฏ
ให้เห็นอย่างเด่นชัดในพระปฐมสมโพธิกถา

กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อคลี่คลายสถานการณ์โดยการแสดงข้อเท็จจริง
ด้วยการใช้เหตุผลในพระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
แสดงให้เห็นถึงเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการนำเสนอให้ผู้อ่านได้รับรู้ว่า
พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนดำรงชีวิตด้วยหลักของความเป็น
เหตุและผล สอดคล้องกับประยงค์ แสนบุราณ (2549, น.63) ซึ่งกล่าวว่า
พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การใช้เหตุผลจนกระทั่งได้ชื่อว่า
พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของเหตุและผลที่ทำให้คนมาพิสูจน์ (เอหิปัสสิโก)
โดยพระพุทธเจ้าสอนไม่ให้เชื่อแบบมมาย ไร้หลักการ ซึ่งหลักของความเป็นเหตุ
และผลปรากฏอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหลายหลักธรรม เช่น
ปฏิจจสมุปบาท หลักความเป็นเหตุเป็นผล เป็นหลักความจริงพื้นฐานว่าสิ่งหนึ่ง
สิ่งใดจะเกิดขึ้นมาลอย ๆ ไม่ได้จะต้องมีเหตุปัจจัยหลายเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหา
ขึ้นมา หากเราต้องการแก้ไขปัญหาก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยในการแก้ไขหลายเหตุ
ปัจจัย ไม่ใช่มีเพียงปัจจัยเดียวหรือมีเพียงหนทางเดียวในการแก้ไขปัญห
นอกจากนี้ยังมีสัปปริสรธรรม 7 ซึ่งเป็นหลักธรรมของสัตบุรุษธรรมหรือธรรม
ที่เป็นข้อปฏิบัติของคนดี โดยหนึ่งในหลักธรรมที่สอนให้รู้จักเหตุและผล คือ
ธัมมัญญตา ความรู้จักธรรมรู้หลักหรือรู้จักเหตุ สอนให้รู้จักพิจารณาหลักหรือ
เหตุที่จะทำให้เกิดผลอย่างถ่วงก่อนลงมือทำ ดังนั้นคำสอนทางพระพุทธศาสนา
จึงเป็นลักษณะคำสอนแบบเหตุผลที่ทำให้ผู้ฟังได้คิดไตร่ตรองและเกิดสติปัญญา
จะเห็นได้ว่าการแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลในคำพูดที่ปรากฏในพระปฐม
สมโพธิกถานั้นสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้เป็นผู้ที่มี
เหตุและผล ซึ่งการใช้คำพูดที่ประกอบด้วยเหตุและผลส่งผลให้คำพูดนั้นม
ีความน่าเชื่อถือมากขึ้น เมื่อผู้ฟังเห็นว่าคำพูดมีความน่าเชื่อถือก็จะถูกคิดและ
ปฏิบัติตามที่ผู้พูดต้องการจึงทำให้สถานการณ์คลี่คลายลงได้

การแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้เหตุผลของพระปฐมสมโพธิกถา แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหลักการของวิทยาศาสตร์ที่คิดและวางแผนอย่างเป็นขั้นตอน และจำเป็นต้องมีเหตุผลมารองรับในทุกเหตุการณ์เสมอ ซึ่งสอดคล้องกับ สุขีพ ปุณฺณนาฎาภ (2528) ได้กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีพื้นฐานและวิธีการเชิง วิทยาศาสตร์ ขณะที่ สมัคร บุราวาส (2537, น.157) ที่กล่าวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ของพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์โดยสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอน ตรรกวิทยาหรือศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยการคิดหาเหตุผลและกระบวนการ เบื้องต้นแก่ชาวโลกในลักษณะที่ไม่ได้เกินความเป็นจริง และได้มีพุทธวจนะ หลายครั้งที่มิหลักตรงกัน ทำให้สามารถสร้างตรรกวิทยาทางพระพุทธศาสนา ขึ้นได้ และปรากฏว่าตรรกวิทยาทางพุทธศาสนาเป็นตรรกวิทยาทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method)

พระปฐมสมโพธิกถามีการใช้กลวิธีการแสดงข้อเท็จจริงด้วยการใช้ เหตุผลในการคลี่คลายสถานการณ์มากที่สุด โดยเป็นการแสดงข้อเท็จจริงด้วย การใช้เหตุผลผ่านบทสนทนาที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง ทั้งนี้พระปฐมสมโพธิกถา เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้คนอ่านเกิดความเลื่อมใสและศรัทธาใน พระพุทธศาสนา การสร้างบทบาทให้พระพุทธเจ้าใช้การคลี่คลายสถานการณ์ ในแง่บวกหรือการใช้เหตุผลในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานั้น อาจเป็นส่วนหนึ่ง ที่ถือเป็นการยกย่องสรรเสริญความดีของพระพุทธเจ้า ทำให้ผู้อ่านศรัทธาและ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นศาสดาของศาสนาพุทธมากยิ่งขึ้น พร้อมกับ ได้เห็นถึงความงดงามทางวรรณศิลป์ นอกจากนี้ผู้อ่านยังได้เรียนรู้ถึงกระบวนการ ของการตัดสินใจใช้ภาษาในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่อง และสามารถนำ ข้อคิดหรือคติทางธรรมที่ได้รับจากเรื่องไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้

เอกสารอ้างอิง

- ชาญวิทย์ เยาวฤทธา. (2561). วัจนกรรมการแสดงความไม่พอใจของนักศึกษา
ต่อผู้ปกครองและปัจจัยที่ผู้พูดคำนึงถึง. *ว.มนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา*, 12(2),
96-126.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. (2529). *วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส.
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง*.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2549). *ตรรกศาสตร์เบื้องต้น*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2524). *การใช้เหตุผล*. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาทรงวิทย์ ศิริ, บุปผา บุญทิพย์, สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ และพรชัย
หะพินรัมย์. (2565). สัญลักษณ์เชิงปริศนาธรรมในพระปฐมสมโพธิกถา.
ว.มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 6(2), 43-63.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส. (2505). *พระปฐมสมโพธิกถา.
กรมการศาสนา*.
- สมักร บุราวาศ. (2537). *พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทาง
วิทยาศาสตร์*. ศยาม.
- สิทธิธรรม อ่องวุฒิวัฒน์. (2558). *การแสดงความเห็นแย้งในปริเฉทการสนทนา
ในภาษาไทยและข้อคำนึงที่เป็นเหตุจูงใจ*. [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
ดุขฎิบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2528). *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*. สำนักงาน
เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.